

INTERNATIONAL JOURNAL ALISHER NAVOIY

SPECIAL
ISSUE 2026

80 YOSHINGIZ MUBORAK BO‘LSIN!

AZIZ MUSHTARIY!

Jurnalimizning ushbu soni muborak 80 yoshini qarshilayotgan professor Ibodulla Kamolovich Mirzayevning ilmiy merosi, navoiyshunoslik, lingvopoetika va tarjimashunoslik sohalarining rivojlanishiga bag‘ishlangan teran tadqiqotlarni o‘z ichiga oladi. Maqolalarning asosiy mazmunini Amir Xusrav Dehlaviy va Alisher Navoiy “Xamsa”larining birinchi dostonlaridagi so‘fiylar axloqiy qiyofasining qiyosiy talqinidan tortib, Rossiya navoiyshunosligida Alisher Navoiy hayoti va ijodining tadqiqigacha, “Favoyid-ul kibar” devonida keksalik simfoniyasidan Erkin Vohidovning Navoiy poetikasiga interpretatsion yondashuvigacha keng ko‘lamli mavzular tashkil etadi. Shuningdek, Hazrat Navoiy zikr qilgan termizlik avliyolar, G‘arb va Sharq: Ibodulla Mirzayevning Y.E.Bertels ilmiy merosi tarjimalari masalasi, so‘z va ma’no xizmatidagi olim, professor I.K.Mirzayev ilmiy maktabi: milliy poydevor va jahon filologik tafakkuri integratsiyasi, o‘zbek lingvopoetikasining ilmiy-nazariy asoschisi: ilmiy meros va tadqiq tamoyillari kabi ustoz hayoti va ilmiy faoliyatiga oid tadqiqotlar navoiyshunoslik sohasida yangi ufqlarni ochib beradi. Tahrir hay’ati sifatida navoiyshunoslik merosiga nur sochuvchi ushbu boy ilmiy xazinani sizlarga taqdim etayotganimizdan mamnunmiz.

ALISHER NAVOIY XALQARO JURNALI

MAXSUS SON

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ АЛИШЕР НАВОИЙ
СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР

INTERNATIONAL JOURNAL ALISHER NAVOIY
SPECIAL ISSUE

TOSHKENT - 2026

ALISHER NAVOIY XALQARO JURNALI

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ АЛИШЕР НАВОИЙ | INTERNATIONAL JOURNAL ALISHER NAVOIY

№SI (2026) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-1419-2026-SI>

BOSH MUHARRIR: | ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР: | CHIEF EDITOR:

MIRZAYEV IBODULLA
f.f.d., professor (O'zbekiston)
МИРЗАЕВ ИБОДУЛЛА
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
MIRZAYEV IBODULLA
DSc, professor (Uzbekistan)

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI: | ЗАМЕСТИТЕЛЬ
ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА: | DEPUTY CHIEF EDITOR:

JABBOROV NURBOY
f.f.d., professor (O'zbekiston)
ЖАББОРОВ НУРБОЙ
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
JABBOROV NURBOY
DSc, professor (Uzbekistan)

TAHRIRIY HAY'ATI:

Muhiddinov Muslihiddin
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Dilorom Salohiy
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Sodiqov Qosimjon
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Binnatova Almaz Ulvi
f.f.d., professor (Ozarbayjon)
To'xliyev Boqijon
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Shodmonov Nafas
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Asadov Maqsud
f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Yo'ldoshev Qozoqboy
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Jo'raqulov Uzoq
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Funda Toprak
f.f.d., professor (Turkiya)
Nabiulina Guzal
f.f.d., professor (Tatariston)
Yusupova Dilnavoz
DSc, professor (O'zbekiston)
Sirojiddin Xo'jaqulov
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Rahim Ibrohim
f.f.d., professor (Afg'oniston)
Turobov Abdurahim
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Muhitdinova Badia
DSc, professor (O'zbekiston)
Muhammadiyev Ahadjon
DSc, dotsent (O'zbekiston)
Suvonova Jumagul
f.f.n., dotsent (O'zbekiston)
Mirzayev Rahmatilla
y.f.n., dotsent, huquqshunos (O'zbekiston)
Abdullayeva Albina
f.f.n., dotsent (O'zbekiston)
Sultanov Tulkin
PhD, dotsent (O'zbekiston)
Ubaydullayev Normuhammad
PhD, dotsent (O'zbekiston)
Ruzmanova Roxila
dots., mas'ul kotib (O'zbekiston)
Narziyeva Ma'mura
PhD, kotib (O'zbekiston)

ILMIY MASLAHAT KENGASHI

Xalmuradov Rustam
t.f.d., professor (O'zbekiston)
Sirojiddinov Shuhrat
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Eshqobil Shukur
O'zbekiston Respublikasida
xizmat ko'rsatgan madaniyat
xodimi, shoir (O'zbekiston)
Rixsiyeva Gulchehra
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Benedek Peri
f.f.d., professor (Vengriya)
Olimov Karomatillo
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Dadaboyev Hamidulla
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Shomusarov Shorustam
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Dyu Rye Andre
f.f.d., professor (Fransiya)
Hamroyev Juma
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Aftondil Erkinov
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Hasanov Shavkat
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Umurova Go'zal
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Xalliyeva Gulnoz
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Alim Labib
f.f.d., professor (Afg'oniston)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Мухиддинов Муслихиддин
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дилором Салохий
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Содиқов Қосимжон
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Биннатова Алмаз Улви
д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Тухлиев Бокижон
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Шодмонов Нафас
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Асадов Максуд
д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Юлдашев Казакбай
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Журакулов Узок
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Фунда Топрак
д.ф.н., профессор (Турция)
Набиуллина Гузаль
д.ф.н., профессор (Татаристан)
Юсупова Дилнавоз
DSc, профессор (Узбекистан)
Сирожиiddин Хужакулов
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Рахим Иброхим
д.ф.н., профессор (Афганистан)
Туробов Абдурахим
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мухитдинова Бадиа
DSc, профессор (Узбекистан)
Мухаммадиев Ахаджон
DSc, доцент (Узбекистан)
Сувонова Жумагул
к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Мирзаев Рахматилла
к.ю.н., доцент (Узбекистан)
Абдуллаева Альбина
к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Султанов Тулкин
PhD, доцент (Узбекистан)
Убайдуллаев Нормухаммад
PhD, доцент (Узбекистан)
Рузманова Рохила
доц., отв. секретарь (Узбекистан)
Нарзиева Мамура
PhD, секретарь (Узбекистан)

НАУЧНО-КОНСУЛЬТАТИВНЫЙ СОВЕТ:

Халмурадов Рустам
д.т.н., профессор (Узбекистан)
Сирожиiddин Шухрат
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Эшқобил Шукур
Заслуженный работник культуры
Республики Узбекистан, поэт (Узбекистан)
Рихсиева Гулчехра
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Бенедек Пери
д.ф.н., профессор (Венгрия)
Олимов Кароматилло
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дадабаев Хамидулла
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Шомусаров Шорустам
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дю Рье Андре
д.ф.н., профессор (Франция)
Хамроев Джума
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Афтондил Эркинов
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Хасанов Шавкат
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Умурова Гузал
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Халлиева Гулноз
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Алим Лабиб
д.ф.н., профессор (Афганистан)

EDITORIAL BOARD:

Mukhiddinov Muslikhiddin

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Dilorom Salokhiy

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Sodikov Kosimjon

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Binnatova Almaz Ulvi

Doc. of philol. scien., prof. (Azerbaijan)

Tukhliev Bokijon

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Shodmonov Nafas

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Asadov Makhsud

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Yuldoshev Kozokboy

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Jurakulov Uzok

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Funda Toprak

DSc, prof. (Türkiye)

Nabiulina Guzal

DSc., prof. (Tatarstan)

Yusupova Dilnavoz

DSc, prof. (Uzbekistan)

Sirojiddin Khujakulov

DSc, prof. (Uzbekistan)

Rakhim Ibrokhim

DSc, prof. (Afghanistan)

Turobov Abdurakhim

DSc, prof. (Uzbekistan)

Mukhitdinova Badia

DSc, prof. (Uzbekistan)

Mukhammadiyev Akhadjon

DSc, assoc. prof. (Uzbekistan)

Suvonova Jumagul

PhD, assoc. prof. (Uzbekistan)

Mirzayev Rahmatilla

PhD, assoc. prof. (Uzbekistan)

Abdullayeva Albina

PhD, assoc. prof. (Uzbekistan)

Sultanov Tulkin

PhD, assoc. prof. (Uzbekistan)

Ubaydullayev Normuhammad

PhD, assoc. prof. (Uzbekistan)

Ruzmanova Rokhila

Assoc. prof., Exec. Sec. (Uzbekistan)

Narziyeva Ma'mura

PhD, Secretary (Uzbekistan)

SCIENTIFIC ADVISORY BOARD:

Khalmuradov Rustam

Doc. of technic. scien., prof. (Uzbekistan)

Sirojiddinov Shukhrat

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Eshqobil Shukur

Honored Worker of Culture of the Republic of Uzbekistan, poet (Uzbekistan)

Rikhsieva Gulchekhra

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Benedek Peri

Doc. of philol. scien., prof. (Hungary)

Olimov Karomatullo

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Dadaboev Khamidulla

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Shomusarov Shorustam

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Dyu Rye Andre

Doc. of philol. scien., prof. (France)

Khamroev Juma

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Aftondil Erkinov

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Khasanov Shavkat

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Umurova Guzal

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Khallieva Gulnoz

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Alim Labib

Doc. of philol. scien., prof. (Afghanistan)

Page Maker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Тадqiqot город Ташкент,

улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,

Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

NAVOIY NASRI VA NAZMI NAFOSATI

1.	Muslihiddin Muhiddinov AMIR XUSRAV DEHLAVIY VA ALISHER NAVOIY “XAMSA”LARINING BIRINCHI DOSTONLARIDA SO‘FIYLAR AXLOQIY QIYOFASINING QIYOSIY TALQINI.....	9
2.	Abdurrahman GÜZEL KAYGUSUZ ABDAL’IN BİLİNMEYEN ÇAĞATAYCA BİR GAZELİ.....	20
3.	Dilorom SALOHIIY ALISHER NAVOIY IJODINING BADIY MOHIYATI HAQIDA MUMTOZ TADQIQOT.....	29
4.	Usmon QOBILOV ALISHER NAVOIY “XAMSA”SINING XX ASR BOSHLARIDAGI ILMIY TALQINIGA DOIR.....	35
5.	Sirojiddin XO‘JAQULOV O‘ZBEK ADABIYOTIDA BAZMU RAZM YOKI HAYOT VA SHODLIK MANZUMASI BORASIDA MUHIM TADQIQOT.....	47
6.	Dilnavoz YUSUPOVA ALISHER NAVOIYNING HIKMAT ILMIDAGI USMONLI IZDOSHI.....	54
7.	Mubarak ATANIYAZOVA “FAVOYID UL-KIBAR” DEVONIDA KEKSALIK SIMFONIYASI.....	65
8.	Badea MUHIDDINOVA ROSSIYA NAVOIYSHUNOSLIGIDA ALISHER NAVOIY HAYOTI VA IJODINING TADQIQI.....	79
9.	Atilla Nazim o‘g‘li SULAYMANLI ERKIN VOHIDOVNING NAVOIY POETIKASIGA INTERPRETATSION YONDASHUVI (“G‘azal sehri” turkumida besh g‘azalning poetik-falsafiy talqini).....	85
10.	Diyora ABDUJALILOVA ALISHER NAVOIYNING “HAYRAT UL-ABROR” VA YAHYOBAY TOSHLIJALINING “GULSHAN UL-ANVOR” DOSTONLARIDA POETIK ARXITEKTONIKA.....	91
11.	Dilrabo NAZAROVA TEMURIYLAR DAVRIDA XAMSANAVISLIK.....	98

NAVOIY VA TILSHUNOSLIK MASALALARI

12.	Kemal Yavuz ATAMAN ALİ ŞİR NEVÂÎ’NİN TÜRK DİLİ VE HALKIN DİLİ TERCİHİNİN KURANÎ TEMELLERİ.....	103
13.	Zokir BAYNAZAROV ETNONIMLARNING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI VA ULARNING TARIXIY LISONIY MANZARADAGI O‘RNI (<i>Alisher Navoiy asarlari misolida</i>).....	112

NAVOIYSHUNOSLIKKA BAXSHIDA UMR

14.	Aftondil ERKINOV G‘ARB VA SHARQ: IBODULLA MIRZAYEVNING Y.E.BERTELS ILMIY MEROSI TARJIMALARI MASALASI.....	119
15.	Olimjon DAVLATOV HAZRAT NAVOIY ZIKR QILGAN TERMIZLIK AVLIYOLAR.....	126

16. Abdurayim TUROBOV	
SO‘Z VA MA‘NO XIZMATIDAGI OLIM (<i>professor Ibodulla Kamolovich Mirzayev</i> <i>tavalludining 80 yilligiga</i>).....	131
17. Axadjon MUHAMMADIYEV	
PROFESSOR I.K. MIRZAYEV ILMIY MAKTABI: MILLIY POYDEVOR VA JAHON FILOLOGIK TAFAKKURI INTEGRATSIYASI.....	137
18. Roxila RUZMANOVA	
FILOLOGIK TA‘LIM FIDOYISI.....	141
19. Ma‘mura NARZIYEVA	
O‘ZBEK LINGVOPOETIKASINING ILMIY-NAZARIY ASOSCHISI: ILMIY MEROS VA TADQIQ TAMOYILLARI.....	146

NAVOIY VA TILSHUNOSLIK MASALALARI

Dr. Kemal Yavuz ATAMAN

İçtimaî Siyaset Doktoru, Müstakil Akademisyen
İstanbul Danişment Danişmanlık Ltd. (Türkiye)
kemal.ataman59@gmail.com

ALİ ŞİR NEVÂYÎ'NİN TÜRK DİLİ VE HALKIN DİLİ TERCİHİNİN KURANİ TEMELLERİ

For citation: Kemal Yavuz Ataman. THE QUR'ANIC FOUNDATIONS OF ALI SHIR NEVÂYÎ'S PREFERENCE FOR THE TURKIC LANGUAGE AND THE LANGUAGE OF THE PEOPLE. *Alisher Navoi*. 2026, sp. issue.

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.23325240>

ÖZET

Türk Edebiyat tarihinin en önemli şahsiyetlerinden Ali Şir Nevâyî'nin devrinde edipler tarafından Farsça hâkim bir dil olarak kullanılmaktaydı. Farsça ve Türkçe konusunda otorite, Zü'l Lisaneyn olan Nevâyî, *Muhâkemetü'l Lugateyn* isimli eserinde Türkçe'nin Farsça'dan edebi sanatlar, gramer ve fonetik bakımından daha üstün olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, Nevâyî Türkçe'nin ana dil olarak tercih edilmesinin halka kendi diliyle hitap etmek bakımından mühim olduğu fikrindedir. Ali Şir Nevâyî edebi ilim ve sanatlara, içtimai ilimlere, tefsir, hadis, kelim, fıkıh, tasavvuf alanında ciddi malumata sahip alim, arif, mütefekkir ve mutasavvıf bir şahsiyettir. Eserleri, beyitleri ve fikirleri zengin müktesebatının tezahürüdür. Nevâyî'nin anadili Türkçe olan halka kendi diliyle hitap etmek mevzuundaki fikirleri Kurân-ı Kerim'in Bakara, Rûm, Hucûrat ve Rahman sûrelerinde yer alan ayetlerle muvafık görülmektedir. Bu tebliğde Nevâyî'nin Türk dili ve halkın dili tercihinin söz konusu ayetler çerçevesinde temas edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Nevâyî, Kuran, Ayetler, Türkçe, Farsça, Ana Dil, Halk, İrşad.

ALISHER NAVOIYNING TURKIY TIL VA XALQ TILI TANLOVINING QUR'ONIY ASOSLARI

Dr. Kemal Yavuz ATAMAN

İjtimoiy-siyosiy fanlar doktori,
İstanbul Danişment Konsalting Ltd. (Türkiye)
kemal.ataman59@gmail.com

ANNOTATSIYA

Turkiy adabiyot tarixining eng muhim shaxsiyatlaridan biri bo'lgan Alisher Navoiy davrida fors tili adiblar tomonidan hukmron til sifatida qo'llanilar edi. Forsiy va turkiy tillarni mukammal bilgan Navoiy "Muhokamat ul-lug'atayn" nomli asarida, turkchanning forschadan adabiy san'atlar,

grammatika va fonetika nuqtai nazaridan ustunligini ko'rsatgan. Shuningdek, Navoiy, turk tilining ona til sifatida tanlanishi, xalqqa o'z tili bilan murojaat qilish jihatidan muhim ekanligini ta'kidlaydi. Alisher Navoiy, adabiy ilmlar, ijtimoiy ilmlar, tafsir, hadis, kalom, fiqh, tasavvuf sohalarida jiddiy ma'lumotga ega bo'lgan olim, orif, mutafakkir va mutasavvif bir shaxsiyatdir. Uning asarlari, baytlari va fikrlari boy qomusiy bilimlarning ifodasi hisoblanadi. Navoiyning ona tilisi turkiy bo'lgan xalqlarqa o'z tili bilan murojaat qilish borasidagi fikrlari Qur'oni Karimning "Baqara", "Rum", "Hujurot" va "Rahmon" suralarida keltirilgan oyatlar bilan mos keladi. Ushbu maqolada Navoiyning turk tili va xalq tili tanloviga oid fikrlari mazkur oyatlar doirasida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Navoiy, Qur'on, oyatlar, turk tili, forsiy til, ona tili, xalq, irshod.

КОРАНИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРЕДПОЧТЕНИЯ ТЮРКСКОГО ЯЗЫКА И ЯЗЫКА НАРОДА У АЛИШЕРА НАВОИ

Кемаль Явуз АТАМАН

Доктор общественно-политических наук,
ООО «Danışment Konsalting» (Стамбул, Турция)
kemal.ataman59@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Одним из величайших деятелей истории тюркской литературы является Алишер Навои, в эпоху которого персидский язык использовался как основной язык литераторов. Навои, который был авторитетом в вопросах персидского и турецкого языков, в своем произведении "Мухакаматуль-лугатайн" доказал, что тюркский язык превосходит персидский в таких аспектах, как литературные искусства, грамматика и фонетика. Более того, Навои считает, что предпочтение тюркского языка как родного важно для общения с народом на их родном языке. Алишер Навои — ученый, философ и суфий, обладающий глубокими знаниями в области литературных, социальных наук, толкования, хадисов, калама, фикха и суфизма. Его произведения, стихотворения и идеи являются проявлением его богатых знаний. Мнения Навои о важности обращения к народу на его родном языке соответствуют аятам в суре "Бакара", "Рум", "Худжарат" и "Рахман" в Коране. В данной статье будут рассмотрены предпочтения Навои в отношении тюркского языка и языка народа в контексте этих аятов.

Ключевые слова: Навои, Коран, аяты, тюркский язык, персидский язык, родной язык, народ, исламское руководство.

THE QUR'ANIC FOUNDATIONS OF ALI SHIR NEVÂÎ'S PREFERENCE FOR THE TURKIC LANGUAGE AND THE LANGUAGE OF THE PEOPLE

Dr. Kemal Yavuz ATAMAN

Doctor of Social Politics, Independent Scholar
Istanbul Danışment Consulting Ltd.
(Türkiye)
kemal.ataman59@gmail.com

ABSTRACT

One of the most prominent figures in Turkish literature history, Ali Shir Nevaî, lived in an era where Persian was used as the dominant language by scholars. Nevaî, who was an authority on both Persian and Turkish, demonstrated in his work Muhâkemetü'l Lugateyn that Turkish is superior to Persian in terms of literary arts, grammar, and phonetics. Moreover, Nevaî believed that the preference for Turkish as the mother tongue was essential for addressing the people in their own language. Ali Shir Nevaî was a scholar, mystic, philosopher, and Sufi with profound knowledge in literary sciences, social sciences, tafsir (interpretation of the Qur'an), hadith, kalam (Islamic

theology), fiqh (Islamic jurisprudence), and mysticism. His works, couplets, and ideas reflect a rich body of knowledge. Nevaî's views on addressing the people in their own language align with the verses found in the Qur'an in Surahs Al-Baqara, Ar-Rum, Al-Hujurat, and Ar-Rahman. In this presentation, Nevaî's preference for the Turkish language and the language of the people will be discussed within the framework of these verses.

Keywords: Nevaî, Qur'an, Verses, Turkish, Persian, Mother Tongue, People, Guidance.

Giriş

İnsanın yaratılışında birçok hikmetler ve ibretler vardır. Yaratıcı aynıdır, ancak insanların dilleri ve renkleri, kavimleri ve kabileleri farklıdır. Kurân-ı Kerim'de dillerin ve renklerin farklılığı Allah'ın ayetleri, varlığının delilleri ve kudretinin eseri olarak ifade edilmiştir. Yaratıcı tarafından diğer canlılardan farklı olarak insana konuşma ve beyan (ifade etme) kabiliyeti verilmiştir. Konuşma kabiliyeti dil ile yerine getirilir. Allah insanlara sözlü ve yazılı beyanı da öğretmiş, konuştukları dil vasıtasıyla emir ve yasaklarını iletmiştir. Dil, Yaratıcı'dan kullara olduğu gibi, kullardan Yaratıcı'ya ibadetler, dualar ve niyazlar bakımından da yönelen çift taraflı bir iletişim ve tebliğ vasıtasıdır. Dil insanlar arasında irtibatı ve anlaşmayı sağlayan, fikirleri nakleden bir araçtır. Dil, cemiyeti bir arada tutan, aidiyetin kökleşmesini ve milli kimliğin oluşmasını sağlayan, eski ile yeni arasında köprü kuran, toplumları diğerlerinden farklılaştıran en mühim unsurlardan birisidir. Büyük mütefekkir, edip, şair, üstat Ali Şir Nevâyî ömrünün son demlerinde, Türk dilinin ehemmiyetine dair fikirlerini *Muhâkemetü'l Lugateyn* eserinde dile getirmiş, Türk Dünyası'nın asırlarca aynı dil üzerinde kalmasına vesile olmuştur. Nevâyî'nin Türkçenin devrin hâkim dili Farsça'ya üstünlüğünü ortaya koyduğu eserinde iki husus dikkati çekmektedir: Bunlardan birincisi Türkçenin Farsça karşısında edebi sanatlar, gramer ve fonetik yönünden daha zengin olmasıdır. İkincisi ise halkın dili olarak Türkçenin kullanılması, eserlerin Türk diliyle yazılması, halka kendi diliyle hitap edilmesidir. İnsanları halkeden "Hâlık" olan Allah'tır. Yaratılışın gereği ise Yaratıcı'yı tanımak, bilmek, O'na ibadet etmektir. Kulların Yaratıcı'ya olan vazife ve mesuliyetlerini yerine getirebilmelerini sağlamak için alimlerin, ariflerin halkın irşadı ve eğitimini kendi dilleriyle yapmaları lazımdır. Nitekim Peygamberler İlâhî mesajları tebliğ ederken kendi kavimlerinin dili ile onlara hitap etmişlerdir. Hz. Muhammed'e (s.a.v.) göre "Alimler Peygamberlerin varisleri ve yeryüzünün kandilleridir". Onlar, insanlara yol gösteren kılavuzlardır. Nevâyî sözleri, eserleri, şiirleri ve haliyle cemiyete kandil, kılavuz ve rehber olan mutasavvıf alimlerdenidir. Nevâyî'nin "halka kendi dili ile hitap etmeli" düşüncesinin Kurânî temellere dayandığı düşünülebilir. Bu tebliğde Nevâyî'nin "halka kendi dili ile hitap etmeli" fikri Kurân-ı Kerim'de yer alan ayetlerle birlikte değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Kurân-ı Kerim'de Dil, Renk, Kavim ve Beyan Üzerine Ayetler

Alemi halk eden Allah-ü Teala Hazretleri, insanı diğer canlılardan farklı yaratmıştır. İnsana verilen en mühim nimetlerden ve insanın hususiyetlerinden birisi, Yaratan'la ve çevresiyle münasebetini, irtibatını sağlayan konuşma kabiliyetidir. İnsan aklı, kalbi sayesinde fikirlerini, hislerini diliyle ve yazıyla ifade ve beyan edebilmektedir. Kurân-ı Kerim'e göre, Allah, insanı yarattıktan sonra ona "beyan"ı öğretmiştir. "O çok merhametli (Allah), (Resûlü'ne) Kur'an'ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona beyanı öğret(mekle anlama, düşünme ve ifade yetisi ver)di (Rahman, 55/1-4: Feyzu'l Furkan). Ayet-i Kerime'de zikredilen "beyan" ve Hz. Adem'e (a.s.) öğretilen isimler müfessirlerce insana bahşedilen konuşma kabiliyeti ve beyan olarak tefsir edilmiştir. Zemahşerî'ye göre, Yüce Allah insanı diğer canlılardan ayıran hususiyetin "beyân" olduğunu belirtmiştir. Beyân, insanın içinde olanı dışarıya, muhataba aktaran fasîh bir sözdür (Yıldırım, 2005: 95). İnsan bir gaye üzerine halk edilmiştir. Beyan, kalb ve akıl, bilgi ve insandan sadır olan bir haslet olup, maksada vasıl olmanın ve kulluk vazifesini yerine getirmenin esas vasıtalarından birisidir (Pişgin, 2016: 490). İnsana Allah tarafından konuşma kudreti için iki uzuv, dudak ve dil verilmiştir. Kurân-ı Kerim'de konuşma kabiliyetinin bir gayeye matuf olduğu işaret edilmektedir: "Biz (hikmetimiz üzere) ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi? Ona iki yol (iki hedef olan hayır ve şerri) göstermedik mi?" (Beled, 90/8,9,10).

Bir başka ayette ise, harfler ve sesler için şöyle buyrulmaktadır "İşte, göğün ve yerin Rabbine andolsun, ki o (vaadedilenler), sizin konuştuklarınız (ses) gibi apaçık gerçektir (Zariyat, 51/23).

Feyzu'l Furkan). Maturîdi, dil (ve dudak) uzuvların her insanda aynı olduğuna, ancak insanların konuştukları dillerin, konuşma ve seslerin farklılığına işaret etmiştir (Sadan, 2021: 87). Kurân-ı Kerim'de konuşma yeteneği, harfler, sesler, diller ve farklı renkler Allah'ın varlığı, delili, ayeti olarak zikredilmiştir. Bu hususta ilk ayet Adem'e (a.s.) öğretilenler hakkındadır: “(Allah, yarattığı) Âdem'e (eşyaya ait) bütün isimleri öğretti, sonra onları meleklerle gösterip “Haydi! Görüşünüzde doğru iseniz, onların isimlerini bana haber verin.” dedi (Bakara 2/ 31). Rûm suresinde geçen ayette ise “diller ve renkler”den Allah'ın delilleri olarak bahsedilmektedir: “Gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olması da O'nun (kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda, bilgili (kimse)ler için ibretler vardır.” (Rûm, 30/22). Bu ayetten herhangi bir seçim, tercih ve işaret olmaksızın bütün dillerin Allah'ın ayetleri olduğu anlaşılmaktadır (Kanarya, 2019: 17). Ayet- Kerime'de geçen “elsine” kelimesini meşhur tarihçi Taberî, “sizin konuşma açısından lügat ve dillerinizin farklı olması” şeklinde yorumlamıştır. Dillerin ve renklerin farklı olması ise varoluşun ve yaratılışın hakikati ve hikmeti olarak değerlendirilmiştir (Sadan, 2021: 87). İnsanlar farklı kavimlere ve kabilelere ayrılmıştır. Bu hususta Hucûrat sûresi yaratılışın hikmetine işaret etmektedir: “Ey insanlar! Şüphesiz biz, sizi bir erkekle bir kadından yarattık (ırkınız ve şahsınızla övünmeniz için değil; sırf iyilik uğrunda) tanışasınız (yarışıp ve yardımlaşasınız) diye, sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık” (Hucûrat, 48/13). Kavimlerin ve dillerin farklı olması hususu bir başka ayette ise şu şekilde ifade edilmiştir: “Biz her peygamberi, (kitabımızı) apaçık anlatsın diye ancak kendi halkının diliyle gönderdik” (İbrahim, 14 /4). Yaratılışın ve varoluşun hakikati ve hikmeti kulların Allah'ı bilmesi ve tanınması olduğu için muhataplara vahyi/mesajı getiren, vazifelerini hatırlatan Peygamberler yaşadıkları kavimlerin dilini bilen kişiler olmuşlardır. İlâhî mesajın insanlara doğru, sıhhatli, sağlam ve kolay tebliğ edilmesinde dilin önemli ve gereklidir (Pişgin, 2016: 494).

Netice olarak, Kurân-ı Kerim'de dil ve dudak insanın uzuvları, beyan ve tebliğ vasıtası olarak belirtilmektedir (Önen, 2018: 295). Kuran-ı Kerime göre insanların farklı dillerde ve renklerde yaratılmaları, farklı kavimlerin ve kabilelerin varlığı bir üstünlük yarışı değildir. Farklılıklar İlâhi bir kanun, Allah'ın lutfu, bir zenginlik, iyilik yolunda yarışmak ve karşılıklı tanışmak için yaratılışın ve varoluşun hakikati ve hikmetidir.

Dilin Menbai ve Ehemmiyeti

İnsanı diğer canlılardan farklı kılan en bariz ve en temel hususiyet fikirlerini, kanaatlerini ve hislerini beyan etme vasıtası olan dil ve konuşma kabiliyetidir. Birçok alime göre dil ilâhî kaynaklıdır (Sadan, 2021: 83). Cihan tarihinde her kavim farklı dillere sahip olmuş, insanlar arasında irtibat ve iletişim dil ile sağlanmıştır. Dil tanışma ve anlaşmayı sağlar, ortak bir kültür çerçevesinde sözlü ve yazılı sembolleri ihtiva eder. Bu sahanın meşhur alimlerinden İbn-i Cinni'ye göre dil, her toplumun kendi gayesini beyan etmek üzere kullandığı ortak seslerdir. Rûm süresinde geçen “elsine” kelimesi lisanın çoğulu “lisanlar” olarak ele alınmıştır. Lisan ise bazı alimlere göre dil, lügat, tebliğ, bildirme, mesaj, mektup, söz, konuşmak gibi manalara gelmektedir. Lisan, Kurân-ı Kerim'de bahsedilen dilin çok daha geniş bir çerçeveye hitap ettiğini gösteren bir kavramdır (Önen, 2018: 294-295). Dil aynı zamanda insanların Yaraticı, Allah ile olan irtibatını da sağlayan bir vasıtaadır. Bundan dolayı dil insanın hem cemiyete, hem Yaraticı'ya karşı tercümanıdır. İnsanlar fikirlerini, hislerini, arzularını, taleplerini, tevbe ve nedamet hallerini, dualarını Yaratan'a dilleriyle ve kalpleriyle ifade ederler. Dilin kalble irtibatı, dua, niyaz ve tazarru halinde Yaraticı'ya arz edilir ve ulaşır. Beyan kalbin tasdiki ve dilin ifadesi ile tezahür eder. Halkın dilinde kullanılan kelimeler o kavmin medeni ve kültürel seviyesini ortaya koyar. Dil, insanın içtimai tekamülünün en temel unsuru ve sosyolojik bir durumdur. Dil farklılıkları Allah'ın bir lutfudur, insanlık için zenginliktir (Yücer, 2016: 43-51).

Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hacib insanı dili ve sözü ile tarif etmektedir:

*Kişi kör ki yüz ol, bu yüz körki köz
Bouz körki til ol, til körki söz*

“İnsanın güzelliği yüzündedir, yüzün güzelliği ise gözdür.
Boğazın güzelliği dildir, dil güzelliği ise sözdür” (Coşan, 2011: 28).

Dil mazi ile istikbal arasında irtibatı kuran, kültür transferini sağlayan, aidiyet hissini yerleştiren, milli hüviyeti inşaa eden bir vasıta (Sadan, 2021: 79). Dil kalble ve akılla, fikir ve kültürle yakın alakalıdır. Kültür ve medeniyet bir milletin geçmişinden gelen ve biriken bir hazinedir. Bu müktesabat nesileden nesile akseder, kalblere ve zihinlere cemiyetin kendi idraki, izanı ve lisanı ile yerleşir. İnsanın beyanı, tarihi, geçmişi ve kültüründen başkalarına akseder. İlim, irfan ve kültür nesillere dille aktarılır. Konuşma bir davranıştır, dil ise davranışın kaideleri ve esaslarını ihtiva eder. Dil bir insanın aklında ve kalbinde olanı başka bir insanın idrakine götürür. İbn Manzur lisanı, başkasına yapılan tebliğ, mesaj manasında “risale” olarak tarif etmiştir. (Pişgin, 2016: 492). Dil ve kültürel zenginlik birlikte gelişir ve yaşar. Kültürel zenginliğin dildeki zenginliğe, dildeki zenginliğin kültürel zenginliğe katkısı, her ikisinin birbiriyle alakası vardır (Akkaya, 2011: 17). Kişinin hayatı dilin hayatı olduğu için, yaşananlar dili müsbet olarak besler, geliştirir, büyütür veya menfi olarak tahrip eder (Yıldırım, 2016: 326). Coşan’a göre: “Millî kültürün en önemli unsurlarından biri dildir. Aynı dili konuşan, aynı edebî mirasa mâlik insanlar, kendini bir ve beraber hisseder. Tarihte başka milletler arasına karışıp, onların dillerini konuşarak, kendi millî benliklerini kaybetmiş topluluklara çok rastlanır. Bu olay, iman ve din alanında da vuku bularak cereyan ederse daha hızlı ve kesin bir şekilde sonuçlanır. Onun için düşmanlar, bir milleti dağıtmak maksadıyla dili bozmaya, dildeki birliği parçalamaya büyük özen gösterir” (Coşan, 2003: 11).

Peygamberlerin en asli vazifeleri yaşadıkları devrin insanlarına anlayacakları dil ve seviyede hitap etmeleri, mesaj vermeleri, böylece kendilerine inen vahyi muhataplarına ulaştırmaktır. Halkı irşadın temeli insanların mesajı anlayabilmeleridir. Bu yüzdendir ki, Peygamberler kavimlerine onların dili ile hitap etmişlerdir. İbn-i Kesir bu durumu Allah’ın lütfu olarak ifade etmiştir (Kanarya, 2019: 23). Cemiyet ahlakının tesisinde dilin ehemmiyeti büyüktür. Bu sebeple halkı irşad eden alimler halka kendi dilleriyle hitap etmeyi tercih etmişlerdir (Kavak, 2022: 51). Dilin kaynağı, doğuşu ve türeyişi hakkında çeşitli görüşler vardır. Müfessir Râzî bu görüşleri şu şekilde saymıştır: “Lafızların manaya delâleti hususunda dört görüş belirtilmiştir: Birincisi, lafızlar Allah’ın; ikincisi, insanların; üçüncüsü, lafızların bir kısmı Allah’ın, bir kısmı da insanların vaz’ı ile manaya delalet ederler. Dördüncüsü ise, lafızlar bizatihi yani kendiliğinden manaya delâlet ederler”. Kısaca, dillerin tevkifi (ilâhî) ve ıstilahî (beşerî) olduğu konusunda İslam alimleri arasında fikirler öne sürülmüştür. Muhakkik alimler bu görüşlerin her ikisinde de hakikat payı olduğunu, “tevakkuf” etmek, kesin bir hükümden kaçınmak gerektiğini söylemişlerdir. Gazali’ye göre, bu fikirlerin hepsi mümkündür, sadece birisine yönelik kesin bir delil yoktur. Dil ıstilahî (beşerî) olabileceği gibi, tevkifi (ilâhî) de olabilir. Râzî’ye göre de, dillerin hem tevkifi (ilâhî), hem ıstilahî (beşerî), hem de bir kısmının tevkifi, diğer bir kısmının da ıstilahî olduğunu görmek mümkündür. Garb aleminde dilin doğuştan tabii mi (physei), yoksa insanlar tarafından mı (thesei) olduğu hususu yüzyıllarca münazara ve münakaşa edilmiştir (Yıldırım, 2005: 90-97). Dile ve İslamî ilimlere derin vukufiyeti olan Nevâyî’nin fikirlerinden dilin menşei ve menbâi konusunda Gazali ve Râzî’ye yakın olduğu anlaşılabılır.

Ali Şir Nevâyî’nin “Halka Kendi Dili ile Hitap Etmeli” Fikri Üzerine Mülâhazalar

Ali Şir Nevâyî hayatının son devrinde, 1499 yılında, vefatından bir sene evvel *Muhâkemetü’l-Lugateyn* isimli eserini yazmıştır. Farsça’nın tercih edildiğini Türkçe’nin ise daha üstün bir dil olduğunu iddia etmiş, delilleri ve tespitleriyle ortaya koymuştur. Nevâyî, *Muhâkemetü’l-Lugateyn* adlı bu eseriyle Türk edebiyatına nazârî yönden katkıda bulunmuştur. Türkçe ve Farsça dillerini mukayese etmiş, Türk dilinin zengin ve geniş imkânlarla sahip olduğunu ispat etmiştir (Yusupova, 2025: 238). Nevâyî Türk halklarının Türkçe dilini tercih etmeleri ve kullanmaları hususuna iki cihetten yaklaşmıştır: Birisi Türkçe’nin edebiyat ilmi bakımından üstünlüğüdür. Diğerisi ise halka kendi diliyle, Türkçe ile hitap etmenin devlet, cemiyet, medeniyet ve istikbal noktasından lüzumu ve faydası, zarureti ve mecburiyetidir. Nevâyî, *Muhâkemetü’l-Lugateyn*’i belli bir sistematik içinde yazmamış, fikirlerini rahat ve serbest bir şekilde dile getirmiştir. İnsanın konuşma ve dil kabiliyeti sayesinde diğer varlıklardan üstün bir durumda bulunduğunu söylemiştir. Eserin başında dikkati çeken fikrini açıklıkla ve samimiyetle ortaya koyan Nevâyî’ye göre, Arapça, Allah tarafından Kur’an’ı indirmek için seçilen dil olup, Hz. Peygamber’in hadisleri ve büyük velîlerin pek çok sözleri de Arapça’dır. Bundan dolayı Arapça en şerefli dildir. Arapça’nın dışında kalan üç önemli dilin

(Türkçe, Farsça, Hintçe) aslı Hz. Nûh'un üç oğluna, Yâfes'e (Türkçe), Sâm'a (Farsça) ve Hâm'a (Hintçe) dayanmaktadır. Hintçe fesahat ve belâgattan mahrum kaldığından dolayı Arapça'nın haricinde Türkçe ve Farsça iki önemli dil olarak vardır. O'na göre dil ve edebiyat devletlerin gelişmesinde mühim bir unsurdur (Bilgin, 2020: 395) Bunun içindir ki, halka halkın dili hitap etmelidir (Borokov, 1954: 60). Nevâyî'nin dil üzerine fikirlerinde ve tesbitlerinde Kurân-ı Kerim'e, dini malumata ve müktesebata dayandığı anlaşılmaktadır.

Nevâyî'nin Türk dili hakkındaki fikirlerini sadece edebi müktesebatı ve malumatı ile tahdit etmek noksanlık olur. İsaetli, sahih hükme ve kanaate varmak için konuyu birkaç noktadan incelemekte fayda vardır: Nevâyî son eserini ömrünün ahirinde, ilminin, bilgisinin, tecrübesinin zirvesinde yazmış, Türkçe ile ilgili kanaatini, iddiasını ve tezini ortaya koymuş, eseriyle Türk alemine belki de en büyük mirasını bu sahada bırakmıştır. Türk dili hakkındaki fikirleri sadece edebiyatın büyük ustası olarak değil, İslami ve içtimai ilimlere, tarihe vakıf, alim, arif, mütefekkir, sanatkar ve devlet adamı vasıflarıyla temayüz etmiştir. Nevâyî'nin insana verilen konuşma ve dil kabiliyetine temas etmesi, Arapça hakkındaki fikirleri, halka kendi diliyle hitap etmenin, irşadın ana dille yapılmasına işaret etmesi çok önemlidir. O'nun Kurân-ı Kerim'e, dil, beyan, tebliğ, irşad, mesaj konusundaki ayetlere, onların delaletine dayandığı anlaşılabilir. Nurbay Cabbarov Nevâyî'nin tefsir ve hadis bilgisi hakkında şunları yazmıştır: Tefsir kitaplarından, Necmeddîn-i Kübrâ'nın Kur'ân-ı Kerîm tefsirine dair *Aynü'l-hayât*, Gazzâlî'nin *Cevâhir'ül-Kur'ân*, Rûzbihân Baklî'nin *Arâ'isü'l-beyân fî Hakâ'iki'l-Kur'ân*, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kûtü'l-kulûb*, Necmüddin Râzî'nin *Bahrü'l-hakâ'ik*, Hüseyin Vâiz-i Kâşî'nin *Cevâhirü't-tefsîr*, Mahmûd Zemahşerî'nin *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki't-tenzîl* ve Sadreddin Konevî'nin *Fâtîha Sûresi Tefsiri* eserleri, Nevâyî'nin etkilendiği teliflerdir. Şairin okuduğu tefsirlerin bütün İslam âleminde müteber eserlerden seçilmiş olması, büyük mütefekkirin Kur'an ilmine verdiği itibarın büyüklüğünün açık bir delilidir. Hüseyin Vâiz'in *Cevâhirü't-tefsîr* adlı eseri, bizzat Üstad Nevâyî'nin tavsiyesi ve himayesiyle yazılmıştır. Tefsirin sonunda müellif, büyük emirin İslam dininin gelişimine dair faaliyetlerini yüksek bir takdirle anmıştır. Üstad Nevâyî, hadis ilmine dair nadir kaynakları incelemeye de husûsî önem vermiştir. Hadis ilminin gelişiminde büyük bir ehemmiyete sahip olan İmam Buhârî'nin *el-Câmi 'u's-sahîh*, İmam Müslim'in *Sahîh-i Müslim*, İmam Tirmizî'nin *Sünenü't-Tirmizî*, Mecdüddîn Muhammed'in *Câmi 'u'l-usûl* adlı eserleri, hadis ilminin edebiyata etkisine dair İmam Nevevî'nin *el-Erba 'üne'n-Neveviyye*, Abdurrahman Câmî'nin *Risâle-i Şerh-i Hadîs* ve *Hadîs-i Erba 'în* adlı eserleri büyük şairin düşünce ufkunun genişlemesinde özel bir yer tutmuştur" (Cabbarov, 2025:8). Nevâyî *Siracü'l Müslimin* isimli fıkıh kitabı yazacak kadar fıkıh ilmine de vakıf bir alimdir. Bütün bunların yanında mühim bir nokta da şudur: Molla Abdurrahman Camii'ye intisab eden, Nakşibendilik ve tasavvuf yoluna dahil olan Nevâyî ile üstadı arasında samimi ve kuvvetli bir dostluk hasıl olmuştur. Molla Camii, mutasavvıf Fars edebiyatının mümtaz edip ve şairlerinden birisidir. Nevâyî'nin, üstadı, mürşidi ile yakınlığından sonra edebi çalışmaları ve eserleri artmış, Molla Caminin onun üzerinde büyük tesiri olmuştur (Ata, 2023: 532). Camii, Nevâyî'nin şairlik özelliğinin üstünde çok kıymetli vasıflar taşıdığına, ancak onun, tevazu göstererek kendini şairler arasında saydığına işaret etmiştir (Mahdum, 2006: 119). Camii "Gerçi o (Nevâyî), yüksek tabiat ve engin kabiliyeti ile Türkçe ve Farsça şiirler yazabilmektedir; ama onun tab'ının meyli, Farsça'ya göre daha çok Türkçe'ye yöneliktir," demiştir (Camii, h.1275: 90-95). Nevâyî'de Farsça'ya hakim bir üstadır. "Zü'l Lisâneyn", iki dilli şairlerdendir. On beş yaşında Farsça şiirler yazmaya başladığını, devrinde Fars edebiyatını kendisinden daha iyi bilen birisi olmadığını belirtmiştir (Bilgin, 2020: 395). "Türkçe olarak söylediğim tatlı ve renkli manalı sözlerim çok fazladır. Eğer bakacak olursan Farsça sözlerim de la'l ve kıymetli inciler gibidir." diyen Nevâyî için, Devletşah şunları söylemiştir: "Türkçe'de usta, Farsça'da da fazilet sahibi oldu" (Mahdum: 2006: 117-119). Her iki dilde şiir yazma kabiliyetine sahip Nevâyî on iki binden fazla Farsça, kırk beş bin mısra Türkçe şiiri yazmıştır (Yusupova, 2025:29). Molla Camii Farisi ve Farsça'da üstad iken Nevâyî'nin hocasına rağmen Farsça karşısında Türkçe'nin üstünlüğünü savunması hissi değil, akli, mantıki ve fitri bir halin ve fikrin tezahürüdür. Her iki şahsiyet mutasavvıf, arif, zahiri ve batini, kesbi ve ledünni ilimlere sahip kimselerdir. Bu nokta-i nazardan bakıldığında irşadın halkın dili olmasının mutasavvıfların tercihi olduğunu hatırlamak

gerekir. Zira muhakkik alimler, mutasavvıflar Peygamber varisi olmaları sıfatıyla halka doğrudan, anlaşılır dille hitap etmekle vazifelidirler. Nevâyî, büyük İslam mütefekkeri ve düşünürlerinin kitaplarını titizlikle incelemiş ve kendi eserlerinde onlardan bahsetmiştir (Ganiyeva 1961: 3-35). Dolayısıyla fikirlerini, kanaatlerini, tespitlerini rastgele ve sıradan ifade etmediği düşünülmelidir. Ayrıca, muhakkik alimlerden, mutasavvıflardan çıkan söz ve fikirler Kuran-ı Kerim'e ve Hadis Şerifler'e dayanır, Onlar dini ilimlerden, kaynaklardan ilham alırlar, misal verirler. Nevâyî'nin dil konusundaki fikir ve kanaatlerinin bir diğer sebebi belki de Yaratıcı'ya karşı kulluk vazifelerinin ana dil ile yapılmasının sıhhatine ve lüzumuna olan inancıdır, denilebilir.

Hiz. Peygamber (s.a.v.) Hadis-i Şerif'lerde "Âlimler yeryüzünün nur kaynaklarıdır, kandilleridir, ışıklarıdır, Peygamberlerin halifeleridir ve benim vârislerimdir ve öteki Peygamberlerin de vârisleridir." (Coşan, 2010: 384) buyurmuşlardır. Kurân-ı Kerim'de Peygamberlerin, Allah'ın emirlerini iyice açıklasınlar diye yaşadıkları kavimlerin diliyle gönderildikleri beyan edilmiştir. Vahiy gelen Peygamberler insanları hidayete ve hakikate kendi dilleriyle güzel ahlaklı, kamil insan ve iyi kul olmaya davet etmişlerdir (Pişgin, 2016: 494). Alimler Peygamberlerin varisleri olmak sıfatı ve vazifesi ile tarih boyunca yaşadıkları kavimlerin dilini kullanarak, insanlara ışık tutmuş, kandil olmuş, yol göstermiş ve rehberlik etmişlerdir. Dolayısıyla Nevâyî'nin fikirleri bu hakikat çerçevesinde telakki edilebilir. Alimler insanları hakka, hakikate, hidayete ve tevhide kendi dilleriyle çağırmalıdır. Edebiyat beyanın, yazı ve edebiyat medeniyetin tekamül ve terakkisinde çok mühim bir unsurdur. Bundan dolayıdır ki, vahyin indiği, kitap ve suhupların gönderildiği kavimlerde okuma ve yazma gelişmiş, edebi sahada ilerlemeler olmuştur (Pişgin, 2016: 503).

Nevâyî'nin Türkçe'yi sadece bir dil olarak değil, Kurân-ı Kerim'de geçtiği üzere lisan, lügat, mesaj, söz, tebliğ olarak ele aldığı anlaşılmaktadır. Nevâyî zamanının şair ve yazarlarından Türk dili ile yazmalarını istemiştir. Şairler, yazarlar, sanatkarlar cemiyetin aynasıdır. Edebi eserler kalbin, aklın, zihnin ve ruhun derinliklerinden çıkar. Bir halkın kültürü asırların birikimidir. Edebi hayatın mensupları derinliklere ulaşır, zenginlikleri çıkarır ve nesilden nesile taşırlar. Maziye hatırlar, zamana ve istikbale ışık tutar, insanları aydınlatırlar, hakkı ve hakikati ustalıkla ifade ederler. Zira, edebiyat sadece sanat değil, hayattır, hayatın dilidir. Nevâyî'ye göre edebiyatın tekamülü milli dile bağlıdır (Borovkov, 1954: 66). Bu yüzdendir ki, edebiyat alanında halkın anlayacağı dilin kullanılması milletin mevcudiyeti ve istikbali için zaruridir, lüzümlüdür ve mecburidir. Şiirlerin, beyitlerin, eserlerin halka sevdirmesi edebi sanatın bir başarısıdır, sanat ise sadece şekilden ibaret değildir. İnsanlar, akla, kalbe ve hissiyata dayanan eserleri şiirleri severler. Öyle ki, bunu sağlamak daha büyük sanattır. Nevâyî zamanının ve asrın diline hakimdir. Aynı zamanda beyitlerinde bir iksir ve ileri asırlara tesir eden bir cazibe vardır. Hakiki şairler Hakk'ın ve halkın, insanlığın ve sevginin şairleri olmuşlardır. Halkın dilini kullanan Ahmed Yesevi, Yunus Emre, Hakim Ata gibi meşhur sufilerin şiirlerinde de iksir ve cazibe vardır. Onlar saf, sade ve anlaşılır, aşk ve heyecan yüklü hislerle ve halkın dili Türkçeyi kullanarak muhataplarına hitap etmiş, gönüllere yerleşmişlerdir (Mirzoyev, 2016: 708). Şifahi, sözlü edebiyatın yaygın olduğu obalarda halkın eğitimi ve irşadı bakımından Ahmed Yesevi ve Yunus Emre tasavvuf kültürünün yaygınlaşmasını, ortak dini bir anlayışın yerleşmesini Türkçe ile sağlamışlardır. İki farklı coğrafyada bunun gerçekleşmesinde esas unsur Türk dilinin kullanılmasıdır. Sözlü olarak yayılan şiirler Türk halklarının dini kolay anlamalarını sağlamıştır (Kavak, 2017: 134-142). Ahmed Yesevi fıkıh ilmine ve ehli sünnet itikadına vakıf, Hanefi mezhebine mensup, bir büyük bir alim ve mutasavvıftır. Fikirleri ve amelleri, ilim ve irfan zemininde temayüz etmiştir. İslam inancının ehli sünnet çerçevesinde Türk halklarında yayılması ve benimsenmesinde Hanefiliğin ibadet dilinde halkların kendi lisanelarına geniş bir alan açmasının önemi büyüktür (Okur, 2016: 706). Hanefi mezhebine mensup ve yüksek derecede fıkıh ilmine haiz olan Nevâyî'nin "halka halkın diliyle hitap etmeli" fikrinde Hanefiliğin ibadet dili anlayışını dikkate almış olması muhtemeldir.

Nevâyî edebiyatın merkezinde olup, medeniyetin gelişmesi ve ilerlemesine dair orijinal fikirlere sahiptir. Alimlerin, ariflerin ediplerin kendi dilleri, Türk dili ile yazmaları medeniyetin

yükselmesine katkı sağlayacaktır. Tarihi bilen, muhakeme eden, istikbale dair fikirler geliştiren, hayatın içinde ve devlette yüksek makamlarda bulunmuş olan Nevâyî, devletlerin dil ve edebiyat ile gelişeceğini ifade etmiştir. Türk dilinin kullanılması, Türkçe yazılması konusunda Nevâyî'nin basiret sahibi olduğu, çok ileri devirleri, istikbali hayal ve hesap ettiği anlaşılmaktadır. Nevâyî, hareketli, göçebe bir millet olan, çok geniş ve yaygın bir coğrafyaya yerleşen, farklı cemiyetler, medeniyetler, kültürler ve dillerle birlikte yaşayan, onların tesirine açık olan Türklerde milli dil şuurunu canlı tutmuş, dilin aidiyet kesb etmesine öncülük etmiştir. Nevâyî 'nin zengin ve büyük bir edebi mirası vardır. Ancak, Türk dilinin kullanılması konusunda ortaya koyduğu fikirleri Türk halklarının istikbali için Nevâyî'nin en büyük mirası sayılabilir. Nevâyî, Türk dünyasını ve Türk Devletlerini ortak dilde buluşturan, Türk dilini ve kültürünü, medeniyetini koruyan bir alim ve bir mütefekkir olarak tarihe geçmiştir. O'nun fikirleri devrini aşarak zamanımıza ulaşan bir hakikati ortaya koymaktadır. Nitekim Nevâyî'nin “zeban kılıcı yani dil kılıcı” ile kendi memleketini değil, Türk haklarını kendine bağlamaktadır. “Divanımı Çin'den Tebriz'e kadar göndererek ülkeleri kalemimle fethettim” sözleri zamanında karşılık bulduğu gibi asırlara da aksetmiştir (Ata, 2023: 531). Dilin kalple, zihinle ve hisle olan irtibatı, milletin tarihi, kültürü ile münasebeti, nesillerin muhafazası, istikbalin teminatı, devletlerin ve medeniyetin tekamülü, halkın eğitimi, irşadı ve hidayet yoluna çağırılması bakımından Türk dili ile yazmanın zarureti ve ehemmiyetini asırlar önce Nevâyî işaret etmiştir. Nevâyî'nin fikirleri fitrata ve hilkate, varoluş ve yaratılışa, hak ve hakikate uygun, istikamete yöneliktir. Eserlerinde İslam dini kaidelerine muhalif bir husus görülmemiş, sözleri ve şiirlerinin İlâhî mesajları havi, dinin emirlerine ve yasaklarına ittibaya yönelik olduğu aşikardır. O'nun dil hususundaki fikirleri de bu minvaldedir, diyebiliriz.

Sonuç

Türk ve cihan edebiyat tarihinin en büyük, en kıymetli şahsiyetlerinden alim, arif, fazıl, mütefekkir, mutasavvıf, şair, devlet adamı, hayrat sahibi ve kamil insan Ali Şir Nevâyî birçok mümtaz vasıflara sahiptir. Eserleri ve eşsiz şiirleri edebi sanatın zirvesinde olup, asırlardır tesiri devam etmekte, muhabbetle okunmakta ve hürmetle hatırlanmaktadır. Kalplere ve akıllara hitap eden beyitleri ilim ve irfan hazinesidir. Edebi, içtimai, İslami ilimlerle mücehhez, tarihe vakıf, zamana hakim ve istikbale matuf olarak, zahiri ve batini malumatıyla tecrübelerini, fikirlerini ömrünün son deminde Muhâkemeti'l Lugateyn isimli eserinde yazmıştır. O'nun Türk dili hususundaki fikirleri Türk halkları için en önemli mirası sayılabilir. Zamanın hakim dili haline gelen Farsça'ya karşı Türk dilinin daha üstün olduğunu delilleriyle ortaya koymuştur. Farsça'ya hakim ve binlerce beyti olduğu halde Türk halkları için Türk dilinin kullanılmasının zarureti ve lüzumunu ifade etmiştir. Türk dilinin edebi sanat bakımından Farsça'dan üstünlüğü yanında, halka kendi dili hitap etmenin ehemmiyetine temas etmiştir. Nevâyî Kuran, Hadis, Kelam, Tefsir, Fıkıh gibi ilimlere vakıf, birçok tefsir, hadis kitaplarını, Müslüman mütefekkirlerin eserlerini okuyan bir alim şahsiyettir. O'nun halka kendi diliyle hitap etmek fikrinin Kuran-ı Kerim'de yer alan ayetlerle, Hanefilik fıkının görüşleriyle mutabık olduğunu farketmek mümkündür. Dilin, Kuran-ı Kerim'de geçen beyan, lisan, lügat, mesaj, tebliğle alakasını kurduğu şiirlerinden kolaylıkla anlaşılabilir. Hocası, mürşidi, Nakşibendi şeyhi Molla Camii'ye olan samimi ve sıkı bağlılığı, dostluğu ve yakınlığı, tasavvuf anlayışı fikirlerinin, eserlerinin ve istikametinin belirlenmesinde etkili olmuştur. Dolayısıyla Türk halklarının ana dilini kullanmaları, sanatkarların Türkçe yazmaları Nevâyî açısından sadece bir edebi istek, ikaz ve işaret değildir. İlâhî hitap ve mesajları, dillerin ve renklerin Allah'ın ayetleri, delilleri, farklı kavimlerin varlığının O'nun hikmeti ve insanlığa verilen bir lütuf olduğunu bilen Nevâyî fitrata ve hilkate uygunluğu dikkate almıştır. Türk haklarının varlığını muhafaza etmek, istikbalini teminat almak için ana dil Türkçe'nin muhafazası ve kullanılmasının ehemmiyetini idrak, iddia ve müdafaa etmiştir. Nevâyî'nin Türk dili tercihi, ömrünün hülasası ve belki de Türk halklarına en büyük mirası olarak düşünülebilir. Nitekim, asrımızda geniş bir coğrafyaya yayılan, Türk halkları büyük ölçüde asimilasyondan uzak kalmış, Türkçe konuşmakta, dilini ve kültürünü muhafaza etmekte, varlıklarını sürdürmekte ve ortak bir dilde anlaşılmaktadırlar.

Iqtiboslar/Сноски/References

- Ali Şir Nevâyî. (1961). *Mecâlisü'n-nefais* (Süyme Ganiyeva, Ed.). Uzbekistan SSR Fanlar Akademiyası, Taşkent, s. 164.
- Akkaya, M. (2011). *Filozofça Dil Felsefesi*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Ata, A. (2023). Ali Şir Nevaî ve Dil. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 529-535. <https://doi.org/10.32321/cutad.1348350>
- Bilgin, A. (2020). Muhâkemetü'l Lugateyn, Dia, C. 30, S. 395-396. Ankara.
- Borovkov, A. K. (1954). Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevaî. (Rasime Uygun, Trans.). *Today Belleten*, 59-96.
- Cabbarov, N. (2025). Ali Şir Nevâyî'nin *Târîh-i Enbiyâ ve Hükemâ* Eseri Nadir Bir Siyernâme Örneği. In *Alisher Navoiy va sharq renessansi IV xalqaro simpozium materiallari* (p. 624). Toshkent: Sakhof.
- Camii, A. B. (H. 1275). *Baharistan, Darü't-Tebii'atü'l-İimire*. İstanbul, s. 90-91.
- Coşan, M. E. (2010). *Başmakaleler 1: İslam Dergisi Başmakaleleri*. İstanbul: Server İletişim Yayınları.
- Coşan, M. E. (2003). *Dilimiz ve Kültürümüz* (5th ed.). İstanbul: Server Yayınları.
- Coşan, M. E. (2011). *Akademik Makaleler E-Kitap* (2nd ed.). Server İletişim.
- Feyzü'l Furkan, Tefsirli Kur'an-ı Kerim Meâli*. İstanbul: Server İletişim.
- Kavak, A. (n.d.). Ahmed-i Hânî'ye Göre Toplumsal Ahlâkın İnşa Sürecinde Belirleyici Unsurlar. *Muhtelif Şahıs ve Düşüncelerde Ahlâk ve İnşâ - III*, Kitao Dünyası, 39-51.
- Kanarya, B. (2019). Kur'an ve Hadislerde 'Dil' Olgusu. *Diyanet İlmi Dergi*, 55(1), 13-36. <https://doi.org/10.61304/did.429124>
- Mahdum, A. (2012). Farsça Kaynaklarda Ali Şir Nevâyî. *Journal of Turkish Language and Literature*, 34(34), 103-155.
- Mirzoyev, K. İ. (2016). Yesevî Azeri ve Orta Asya Türk Edebi Mahsullerinde Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu (2nd Vol.). Şenyıldız Yayıncılık.
- Okur, K. H. (2016). Yesevî Muhibbi Bir Hanefî Fakîh: Sıgnâkî'nin İbadet Dili Anlayışı. *Yesevî Azeri ve Orta Asya Türk Edebi Mahsullerinde Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu (2nd Vol.)*, Şenyıldız Yayıncılık.
- Önen, H. (2018). Kur'an'da Lisan Kavramı ve Lisanın Kökeni. *The Journal of Academic Social Science Studies [Jasss]*, 65, 293-303.
- Pişgin, Y. (2016). Son İlâhî Kitabın Dili Olarak Arapçanın Seçilmesi. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 28, 489-518.
- Yıldırım, A. (2016). Din Dili Dinî Dil Ayrımı. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 323-346. <https://doi.org/10.19129/sbad.54>
- Yıldırım, Z. (2005). Kur'an Işığında Dillerin Kaynağı Problemi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 88-107.
- Yüceer, İ. (2016). Dil Düşünce İlişkisinin Teolojik Boyutu. *İslâmî Araştırmalar*, 27(1), 42-52.
- Yusupova, D. (2025). Ali Şir Nevâyî'nin Hayatı ve Edebi Sanatı. *Atlas Akademi*.

ALISHER NAVOIY XALQARO JURNALI

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ АЛИШЕР НАВОИЙ
INTERNATIONAL JOURNAL ALISHER NAVOIY

“ALISHER NAVOIY” XALQARO JURNALINING AXBOROT XATI

“Alisher Navoiy” xalqaro jurnali O‘zbekiston Respublikasi OAK ro‘yxatiga kiritilgan. Shuningdek, Crossref.org tizimiga ham kiritiladi hamda har bir maqolaga DOI raqami beriladi.

MAQOLALARGA QO‘YILADIGAN TALABLAR:

- Maqola 10-15 sahifa hajmida taqdim etiladi;
- maqolalar o‘zbek, turk, tojik, rus, ingliz, fransuz tillarida qabul qilinadi;
- maqolaning tarkibiy tuzilishi IMRAD formatida rasmiylashtirilishi kerak;
- maqola Times News Roman shriftida, 12 kattalikda, 1 intervalda tayyorlanadi;
- havola(snokalar)lar katta qavsda muallif familiyasi – nashr sanasi – sahifasi [Mo‘minov 2020: 25] shaklida keltiriladi;
- maqola tomonlari chap: 2 sm, o‘ng: 2 sm, yuqori va quyi: 2 sm;
- maqolalar plagiatga qarshi tekshiriladi;
- jurnalning 1 ta sonida muallifning faqat 1 ta maqolasi chop etiladi.

MUROJAAT UCHUN MANZIL:

Tel.: +99891 527 68 22
Telegram ID: +998915276822
E-mail: alishernavoiy2020@mail.ru

ИНФОРМАЦИОННОЕ ПИСЬМО МЕЖДУНАРОДНОГО ЖУРНАЛА “АЛИШЕР НАВОИЙ”

Международный журнал “Алишер Навои” включен в список ВАК Республики Узбекистан. Он также будет включен в систему Crossref.org, и каждой статье будет присвоен номер DOI.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ:

- Объем статьи: около 10-15 страниц;
- статьи принимаются на узбекском, турецком, таджикском, русском, английском и французском языках;
- структура статьи должна быть оформлена в формате IMRAD;
- шрифт текста – Times New Roman; размер – 12 пунктов; межстрочный интервал – 1;
- сноски приводятся в квадратных скобках с указанием фамилии автора – года издания – страницы [Мўминов 2020: 25];
- параметры страницы: слева 2 см, справа 2 см, сверху и снизу по 2 см;
- статьи проверяются на плагиат;
- в одном номере журнала публикуется только 1 статья автора.

НАШИ КОНТАКТЫ:

Tel.: +99891 527 68 22
Telegram ID: +998915276822
E-mail: alishernavoiy2020@mail.ru

“ALISHER NAVOI” INTERNATIONAL JOURNAL INFORMATION LETTER

“Alisher Navoi” International Journal is included in the list of HAC of the Republic of Uzbekistan. It will also be included in the Crossref.org system, and each article will be assigned a DOI number.

REQUIREMENTS FOR ARTICLES:

- The article should be presented in 10-15 pages;
- articles are accepted in Uzbek, Turkish, Tajik, Russian, English, French;
- the structure of the article should be in the IMRAD format.
- the article should be prepared in Times New Roman font, 12 sizes, 1 space;
- references are given in parentheses in the form of the author’s name – date of publication - page [Muminov 2020: 25];
- sides of the article left: 2 cm, right: 2 cm, top and bottom: 2 cm;
- articles will be checked against plagiarism.
- only 1 article by the author is published in 1 issue of the journal.

CONTACT ADDRESS:

Phone: +99891 527 68 22
Telegram ID: +998915276822
E-mail: alishernavoiy2020@mail.ru